

ΙΩΑΝΝΗΣ Β. ΚΟΓΚΟΥΛΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου - Κοσμήτορας

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΣΧΟΛΕΙΟ
Διαπιστώσεις και προοπτικές

Άντύπο από τόν Χαριστήριο Τόμο
«Φύρα Τιμῆς
για τόν Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β' Συνετό»

ΖΑΚΥΝΘΟΣ 2009

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΣΧΟΛΕΙΟ Διαπιστώσεις και προοπτικές

Τον τελευταίο καιρό παρατηρείται μία αυξανόμενη ένταση του πολέμου κατά του μαθήματος των Θρησκευτικών, αφού υπάρχουν κάποιοι που δε χάνουν ευκαιρία να στραφούν με κάθε τρόπο εναντίον του εν λόγω μαθήματος. Η κρίση μεταξύ πολιτικής και εκκλησιαστικής ηγεσίας έχει συμβάλει σ' αυτό. Έτσι αρκετοί, ανεξαρτήτως της θέσης που παίρνουν στο ζήτημα των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας, κινδυνολογούν λέγοντας ότι αν τελικά προκύψει χωρισμός της Εκκλησίας από την Πολιτεία, τότε είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν θα υφίσταται δικαιοδοσία της Εκκλησίας στο χώρο της εκπαίδευσης και ως συνέπεια θα προκύψει και άμεση ή σταδιακή κατάργηση του μαθήματος των Θρησκευτικών από την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Όσοι σήμερα ασχολούνται με το μάθημα των Θρησκευτικών, κατά ένα παράδοξο τρόπο, το απομονώνουν από την ανάγκη προσφοράς στους μαθητές ουσιαστικής Παιδείας και μάλιστα μιας Παιδείας η οποία θα περνά μέσα απ' όλα τα διδασκόμενα μαθήματα στο σχολείο.

Εμμένοντας στον παραπάνω προβληματισμό σημειώνουμε πως κάθε εκπαιδευτική προσπάθεια αποσκοπεί στην ηθική αγωγή του παιδιού και του εφήβου¹. Για παράδειγμα, στο βασικό πρόγραμμα για την Παιδεία που συνέταξε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το 1926, περιλαμβάνεται η θέση ότι η ελληνική Παιδεία πρέπει να καλλιεργεί και να εξυψώνει τη ζωή ολόκληρου του Ελληνικού λαού και συγχρόνως να είναι ανθρωπιστική, κοινωνική και εθνική, να βοηθάει στην όσο το δυνατόν τελειότερη ανάπτυξη και διανοητική και ηθική κατάρτιση της προσωπικότητας του καθενός Έλληνα. Αλλά και στο «σχέδιο λαϊκής παιδείας» του 1944 αναφέρεται ότι η Παιδεία έχει ως γενικό σκοπό ν' ανυψώσει πνευματικά, ηθικά και υλικά τον εργαζόμενο λαό². Η Παιδεία δεν

1. Πρβλ. Ι. Κογκούλη, *Διδακτική των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 42 κ.ε.

2. Βλ. Θ. Χατζηστεφανίδου, *Ιστορία της νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1985)*, Αθήνα 1986, σσ. 290 κ.ε.

πρέπει να περιορίζεται μόνο στην καλλιέργεια του εσωτερικού ανθρώπου, αλλά να περιλαμβάνει και την καλλιέργεια του σώματος. Η ελληνική Πολιτεία θα επιδιώκει, ανάμεσα στα άλλα, να καλλιεργεί τους πολίτες της στις πνευματικές, ηθικές, ιστορικές και ζωντανές αξίες και αρχές του τόπου μας.

Από τα προαναφερθέντα παραδείγματα γίνεται κατανοητό πως στο δικό μας χώρο δεν ίσχυσε η θέση εκείνη που φαίνεται να εκφράστηκε και από το Διαφωτισμό, που ήθελε το σχολείο ως χώρο παροχής χρησιμοθηρικών γνώσεων. Στον Ευρωπαϊκό χώρο εναντίον μιας τέτοιας άποψης στο παρελθόν εκφράστηκαν πολλοί, μεταξύ των οποίων και ο γνωστός στους περισσότερους Schleiermacher.

Ο Schleiermacher επιτίθεται στο χρησιμοθηρικό ιδεώδες του Διαφωτισμού, δίνοντας τη δική του πρόταση για το περιεχόμενο της έννοιας «μόρφωση», «παιδεία» (Bildung). Για τον εν λόγω φιλόσοφο και παιδαγωγό η μόρφωση πρέπει να αντανακλά το σύνολο της ανθρώπινης ζωής, δηλαδή αυτό που οφείλει ο άνθρωπος να γίνει στη ζωή του. Σ' αυτόν τον στόχο οφείλει και η παιδαγωγική διαδικασία να προσανατολίζει το νέο άνθρωπο. Ειδικότερα, η ανθρώπινη ζωή οικοδομείται μέσα από τη διαλεκτική σύνθεση δύο διαφορετικών μεταξύ τους πόλων, όπως εξάρτηση και ελευθερία, εγώ και εσύ, αυτονομία και κοινότητα, ιδιαιτερότητα και γενικότητα, ατομικότητα και υπερατομικότητα³. Η θεμελιώδης σχέση του ανθρώπου είναι αυτή ανάμεσα στον εαυτό του και στο άπειρο, το θείο, μία σχέση κατά την οποία ο άνθρωπος αισθάνεται απόλυτα εξαρτημένος⁴. Αυτό είναι το λεγόμενο συναίσθημα της απόλυτης εξάρτησης (schlechthiniges Abhängigkeitsgefühl), κατά το οποίο «το να αισθάνεται κανείς παντελώς εξαρτημένος και το να αισθάνεται εξαρτημένος από τον Θεό είναι ένα και το αυτό πράγμα»⁵.

Εφόσον ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την υπαρξιακή του αυτή κατάσταση, το γεγονός δηλαδή ότι η ύπαρξή του έχει αιτία τον Θεό και ότι η ύπαρξή του είναι δώρο που προέρχεται από μία δύναμη που υπερβαίνει τον εαυτό του, τότε λοιπόν –και μόνο τότε– ο άνθρωπος κατανοεί ότι είναι ένα ον εξαρτημένο και όχι απόλυτα ελεύθερο, δηλ. ένα ον που διαθέτει σχετική ελευθερία. Αυτή η συνειδητοποίηση αποτελεί το θεμέλιο κάθε μορφωτικής διαδικασίας. Αυτό το συν-

3. «Votum des Theologischen Ausschusses der Evangelischen Kirche der Union», στο: J. Ochel (Hg.), *Bildung in evangelischer Verantwortung auf dem Hintergrund des Bildungsverständnisses von F.D.E. Schleiermacher*, Göttingen 2001, σ. 25.

4. Ο.π., σ. 27.

5. H. Peiter (Hrsg.), Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhang dargestellt (1821/22)*, στο πολυτομικό έργο: Hans-Joachim Birkner und Gerhard Ebeling, Hermann Fischer, Heinz Kimmerle, Kurt-Victor Selge (Hrsg.), *Kritische Gesamtausgabe / Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher*. Bd. 7, Berlin-New York 1980, §8, σ. 32.

αίσθημα εξάρτησης ωθεί τον άνθρωπο στο να κατανοήσει ότι εξαρτάται όχι μόνο από τον Θεό, αλλά ότι, γενικότερα, ο ίδιος υπάρχει μέσα στον κόσμο ως άτομο-μέλος μιας ολότητας (das Ganze). Δηλαδή είναι ταυτόχρονα δύο πράγματα: ατομικότητα και οργανικό μέλος μιας ολότητας. Δεν είναι όμως ένα πρόσωπο και ασημαντό τμήμα της ολότητας αυτής, αλλά μια ύπαρξη που έχει ένα συγκεκριμένο έργο να επιτελέσει, ένα οργανικό, ανεπανάλητο και αναπόσπαστο μέρος της ολότητας αυτής. Αυτή η θέση έχει την ακόλουθη συνέπεια: ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη μοναδικότητα της προσωπικότητάς του, μόνο εάν πρωτίτερα έχει συνειδητοποιήσει ότι ως ύπαρξη αποτελεί ένα μοναδικό τμήμα μιας ολότητας. Η συνειδητοποίηση της ολότητας αποτελεί εγγύηση για την επιβεβαίωση της ατομικότητας. Το όλον (das Ganze) και το άτομο συνδέονται λειτουργικά.

Η ολότητα αυτή, για την οποία κάνει λόγο ο Schleiermacher, δεν είναι μια θεωρητική κατασκευή. Αντίθετα, έχει ένα αληθινό αντίκρισμα στην ίδια την πραγματικότητα, διότι συνίσταται στις τέσσερις υπερατομικές κοινότητες της ανθρώπινης ζωής, που είναι το κράτος, η επιστήμη, η καθημερινή συναστροφή και η Εκκλησία⁶. Ο νέος άνθρωπος οφείλει να ενσωματωθεί στις μεγάλες αυτές κοινότητες, να έχει την ικανότητα να ζήσει μέσα σε αυτές και να καρπωθεί τα επιτεύγματά τους⁷. Ταυτόχρονα όμως, πρέπει να αγωνιστεί για να αναπτύξει την ιδιαιτερότητα της προσωπικότητάς του μέσα σε αυτές, αγωνιζόμενος παράλληλα να διορθώσει τις ατέλειες, τα αποτήματα, τις ανεπάρκειες και τα λάθη των προηγούμενων γενεών⁸. Με το σκεπτικό αυτό η παιδαγωγική διαδικασία αποκτά διττό χαρακτήρα, όπως εκφράζει –σε δική μας παράφραση– και ο τίτλος ενός βιβλίου του Karl Ernst Nipkow, (ο οποίος –σημειωτέον– οικοδόμησε την παιδαγωγική του θεωρία στον Schleiermacher): *Η Παιδεία ως συνοδοιπορία ζωής του νέου με τις παλαιότερες γενεές και παράλληλα δυναμική ανανέωση του κατεστημένου*⁹.

Από όλα τα παραπάνω συνάγεται ότι για τον Schleiermacher η Παιδεία δεν μπορεί να αποσκοπεί μόνο στην εξασφάλιση εκείνων των δεξιοτήτων που θα εξασφαλίσουν στο νέο ένα προσοδοφόρο επάγγελμα. Η Παιδεία είναι μία διαδικασία εσωτερική-πνευματική¹⁰ που ολοκληρώνει τον άνθρωπο ως προσωπι-

6. K. E. Nipkow / Fr. Schweitzer, «Einführung», στο: K. E. Nipkow / Fr. Schweitzer (Hrsg.), *Texte zur evangelischen Erziehung- und Bildungsverantwortung seit der Reformation*. Band 1: von Luther bis Schleiermacher. Theologische Bücherei. Band 84, München 1991, σ. 41.

7. «Votum des Theologischen Ausschusses der Evangelischen Kirche der Union», ό.π., σ. 30.

8. Ό.π., σ. 31.

9. K. E. Nipkow, *Bildung als Lebensbegleitung und Erneuerung. Kirchliche Bildungsverantwortung in Gemeinde, Schule und Gesellschaft*, Gütersloh² 1992.

10. «Votum des Theologischen Ausschusses der Evangelischen Kirche der Union», ό.π., σ. 33.

κότητα, δηλαδή ως άτομο με ιδιαιτερότητες και ταυτόχρονα ως λειτουργικό και οργανικό μέλος της κοινωνίας.

Όταν η Παιδεία και η σχετιζόμενη μ' αυτήν ηθική καλλιέργεια των παιδιών και των εφήβων παύσει να βρίσκεται στο κέντρο των εκάστοτε σκοπών κάθε οργανωμένης παιδευτικής διαδικασίας, τότε παρατηρείται διάβρωση της νεολαίας, αποκαθλήωση του εθνικού ιστού και αποκοπή των μελών της κοινωνίας από τις ρίζες τους. Θλιβερές διαπιστώσεις αυτής της κατάστασης είναι οι παρατηρούμενες, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων, καταστάσεις βίας, η εγκληματικότητα, η διαφθορά, αφού οι νέοι πορεύονται χωρίς πυξίδα.

Στην έννοια της ηθικής καλλιέργειας προσδίδεται διαφορετικό νόημα ανάλογα με τις φιλοσοφικές, πολιτικές, θρησκευτικές και άλλες τοποθετήσεις του καθένα μας. Προκύπτει λοιπόν το πρόβλημα της γνησιότητας ή μη του περιεχομένου της ηθικής καλλιέργειας. Τι είναι αυτό που θα εξυψώσει ηθικά και πνευματικά τον άνθρωπο και τι όχι. Επομένως πώς μπορούμε να βρούμε το σωστό ιδεολογικό προσανατολισμό της παιδείας μας. Αυτός ο προβληματισμός αποτελεί τη βάση για τη σωστή αντιμετώπιση του προς εξέταση θέματος.

Είναι ασφαλώς γεγονός πως η «αγωγή στις αξίες ενός πολιτισμού, που πραγματοποιείται κατά την κοινωνική ενσωμάτωση, περιλαμβάνει και τη θρησκευτική αγωγή, ανάλογα με το βαθμό που η μία θρησκεία ή οι θρησκείες αποτελούν διαμορφωτή αυτού του πολιτισμού, δημιουργώντας ποικίλες σχέσεις μεταξύ θρησκείας, πολιτικής, κράτους και εκπαίδευσης»¹¹. Όμως στο δικό μας το χώρο δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε με κριτήρια ανάλογα με τα ισχύοντα τυχόν στη Δύση το σημαντικό ρόλο που έχουν οι ιδεολογικο-πολιτικές δομές εξουσίας της κοινωνίας και η θέση του ιερατείου σε αυτήν. Έτσι, στη Δύση, ίσως, κατά τον Α. Αλτουσέρ, «...στην προκαπιταλιστική περίοδο... η εκκλησία συγκέντρωνε όχι μόνο θρησκευτικές λειτουργίες αλλά επίσης σχολικές και ένα μεγάλο μέρος των λειτουργημάτων της πληροφόρησης του κοινού και της πολιτισμικής δράσης...»¹². Στο δικό μας το χώρο την εν λόγω περίοδο, όπου τα πάντα τά 'σκιαζε η φοβέρα, η Εκκλησία διατήρησε ζωντανή την ιδιοπροσωπία του Γένους. Έτσι στα όποια σχολεία, τα οποία λειτούργησαν κατά την περίοδο αυτή και τα οποία ήταν Χριστοκεντρικά, η θρησκευτική αγωγή δε χρησιμοποιήθηκε πιεστικά, αλλά απελευθερωτικά. Αυτόν τον απελευθερωτικό ρόλο διατηρεί και σήμερα η Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή

11. Βλ. Μ. Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Πιστεύω εις άλλον Θεόν...». Ετερότητα στην εκπαίδευση και θρησκευτική αγωγή. Μία έρευνα για τις στάσεις και τις αντιλήψεις των μαθητών υπό το πρίσμα της κριτικής, της δράσης και της αλλαγής», περιοδ. Σύναξη, τεύχος 109, 2009, σσ. 50-51.

12. *Ιδεολογία και Ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*, Θέσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σσ. 90 κ.ε.

στο χώρο της εκπαίδευσης.

Η άποψη πως σήμερα το σχολείο λειτουργεί σε συνθήκες θρησκευτικού πλουραλισμού, έτσι ώστε να υιοθετούν κάποιοι τη θέση του Habermas, πως «...στο δημοκρατικό κράτος δικαίου πρέπει να εξοικειωθούν όλες οι θρησκείες με την πραγματικότητα του θρησκευτικού πλουραλισμού και μάλιστα για λόγους προστασίας του δικού τους δόγματος. Πρέπει να αποφύγουν τη βίαιη επιβολή των θρησκευτικών τους πιστεύω, ακόμη και στα δικά τους μέλη»¹³, είναι μάλλον άκριτη. Με βάση αυτή τη θέση γιατί να κάνει κάποιος λόγο για επιβολή μόνο των θρησκευτικών τους πιστεύω και όχι για την επιβολή μιας ορισμένης γλώσσας, ιστορίας, κ.λπ.; Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να τονιστεί πως ο σπουδαίος ρόλος ενός διαπολιτισμικού διαλόγου με στόχο την καταπολέμηση της άγνοιας και των στερεοτύπων καθώς και τη θεμελίωση του σεβασμού της ετερότητας, δεν ξεκινάει απροϋπόβητα. Δεν μπορούμε άκριτα να δεχθούμε τη θέση πως, επειδή ο μαθητής ζει σε πλουραλιστική ως προς τη θρησκευτικότητα κοινωνία¹⁴, από την πρώτη μέρα φοίτησής του στο σχολείο πρέπει να ξεκινήσει με την χαρακτηριζόμενη ως «αντικειμενική γνώση των μεγάλων θρησκειών της οικουμένης και συγχρόνως» την «καλλιέργεια κριτικού πνεύματος σε σχέση με την προσφερόμενη πολιτιστική και θρησκευτική προοπτική»¹⁵. Δεν εξασφαλίζεται έτσι «η εγγήγορη αναφορικά με τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι ιδεολογίες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, τις αξίες και τα πιστεύω»¹⁶ και μάλιστα «...η ανάπτυξη κριτικής ικανότητας»¹⁷. Αλήθεια φαντάζεται κάποιος τι θα συνέβαινε, αν ένας μαθητής διδασκόταν συγχρόνως πέντε γλώσσες; Εδώ επιπρόσθετα σημειώνεται πως μαθαίνουμε τόσο καλά μια ξένη γλώσσα, όσο καλά γνωρίζουμε τη μητρική μας. Έτσι, η σε βάθος κατανόηση της δικής μας Ορθόδοξης πίστης και ζωής βοηθάει στο να αξιολογήσουμε και να κατανοήσουμε τελειότερα τα «πιστεύω» των άλλων συνανθρώπων μας.

Αλλά και η ανάπτυξη του κριτικού πνεύματος στους μαθητές δεν δημιουργείται απροϋπόβητα. Κρίνουμε και αξιολογούμε κάτι με βάση τις πληροφορίες και τις γνώσεις που κατέχουμε. Και κάτι ακόμη. Δεν υπάρχει ουδέτερη γνώση. Η γνώση είναι πάντοτε χρωματισμένη με ιδεολογίες που επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, τις αξίες και τα πιστεύω.

Ο ισχυρισμός κάποιων πως «το μάθημα των θρησκευτικών στο ελληνικό

13. Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 18-3-2007 και Μ. Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Πιστεύω εις άλλον Θεόν...», ό.π.

14. M. Grimmitt, «Religious education and the ideology of pluralism», *British Journal of Religious Education* 163 (1994), σσ. 133-147

15. Βλ. Μ. Κουκουνάρα-Λιάγκη, «Πιστεύω εις άλλον Θεόν...», ό.π.

16. Ό.π.

17. Ό.π.

σχολείο παραμένει ομολογιακό και κατηχητικό, παρά την πρόσφατη αλλαγή των διδακτικών βιβλίων» και πως « το ισχύον μάθημα αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στην Ορθοδοξία, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων που δεν παραλλάσσουν την ουσία, βασιίζεται στην αυθαίρετη προϋπόθεση ότι εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενοι μετέχουν της ίδιας πίστης και καταφάσκει την αλήθεια του συγκεκριμένου θρησκευτικού δόγματος»¹⁸ χρειάζεται να διερευνηθεί σε σχέση και αναφορά προς τους αξιακούς προσανατολισμούς της Παιδείας μας.

Εάν δεχτούμε τη θέση κάποιων ότι «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δεν διακυβεύεται μόνον στην περίπτωση των ετερόδοξων ή αλλόθρησκων, αλλά πλήττεται εξίσου και στην περίπτωση των ορθόδοξων μαθητών, γιατί οιαδήποτε υποχρεωτική κατήχηση παραβιάζει την ελευθερία της συνείδησης»¹⁹, χρειάζεται να εξετάσουμε μήπως μέσα από άλλα μαθήματα παραβιάζεται η ελευθερία της πολιτικής, πολιτιστικής, ιστορικής και κοινωνικής συνείδησης καθώς επίσης και η ελευθερία του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού του κάθε μαθητή. Κατά τον Ν. Μουζέλη, «Η ιδέα πως για τους Έλληνες που δεν πιστεύουν το μάθημα των Θρησκευτικών θα έπρεπε να είναι προαιρετικό, είναι τόσο απαράδεκτη όσο και η αντίληψη πως οι μαθητές με αναρχικά πολιτικά φρονήματα, επειδή δεν πιστεύουν στην κρατική εξουσία, δεν θα πρέπει να υποχρεούνται να μελετήσουν τη συγκρότηση και εξέλιξη του ελληνικού κράτους-έθνους»²⁰.

Ως προς το πρόβλημα της ελευθερίας του ανθρώπου, σε σχέση με τα όσα του προσφέρονται στο χώρο της εκπαίδευσης, σημειώνουμε ότι είναι άκρως ενδιαφέρουσα η θέση του Albert Haller, την οποία οικειοποιήθηκε και ο Ρήγας Φεραίος πως «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά»²¹. Όμως δημιουργείται το πρόβλημα του ορισμού της ελευθερίας. Έτσι είναι ελεύθερος κάποιος να δοκιμάσει τις εξαρτιογόνες ουσίες. Όταν όμως τις δοκιμάσει, χάνει την ελευθερία του και γίνεται δέσμιος των επιλογών του. Στο χώρο του σχολείου εξεταστέο είναι ποια από τα διδασκόμενα μαθήματα καλλιεργούν την πραγματική ελευθερία στους μαθητές.

Αν, όπως υποστηρίζεται από κάποιους, «η δημοκρατία δεν μπορεί να θέτει την κατήχηση ως δίλημμα προς τον πολίτη με το ερώτημα της απαλλαγής»²², δεν μπορεί, και μάλιστα πολλές φορές στο όνομα ενός άπατρη «προοδευτισμού», να επιβάλλει τους αξιακούς προσανατολισμούς της Παιδείας των

18. Βλ. Εύης Ζαμπέτα, «Αποψη: Μόνο για την Ορθοδοξία ή ιστορία Θρησκειών;», εφημ. *Η Καθημερινή*, 5.4.2009.

19. Ό.π.

20. Ν. Μουζέλη, «Η διδασκαλία των Θρησκευτικών», στην εφημ. *Το Βήμα*, 16.10.1995.

21. Βλ. Ρήγα Βελεστινλή, *Απαντα σωζόμενα, Φυσικής Απάνθισμα, Δια τους Αγχίνους και Φιλομαθείς*, Επ. Θ. Πέτσος, Αθήνα 2002, σ. 62.

22. Εύης Ζαμπέτα, «Αποψη...», ό.π.

ισχυρών μειοψηφιών. Έτσι, για παράδειγμα, ως προς το είδος των αξιακών προσανατολισμών της Παιδείας μας, δε μας επιτρέπεται να απορρίπτουμε άκριτα και μάλιστα να παραποιούμε και θέσεις του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου αναφορικά με το υποχρεωτικό χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών για τους Έλληνες Ορθόδοξους μαθητές, παραλείποντας τις τρεις τελευταίες λέξεις του σχετικού κειμένου του²³.

Η θέση του Αρχιεπισκόπου και της Ιεράς Συνόδου ταυτίζεται με αυτό που εδώ και κάποιες δεκαετίες έχουμε γράψει και αναφέρει και που συνοψίζεται σε δυο προτάσεις: α) Παιδεία χωρίς συγκεκριμένο είδος αξιακών προσανατολισμών δεν υπάρχει. Το είδος των αξιακών προσανατολισμών της Παιδείας ενός κράτους περνά μέσα από όλα τα μαθήματα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και όχι μόνο και β) Οι γονείς με τη βάπτιση των παιδιών τους δηλώνουν όχι μόνο την ανάγκη ύπαρξης ενός συγκεκριμένου είδους μαθήματος στο ωρολόγιο σχολικό πρόγραμμα, όπως είναι το μάθημα των Θρησκευτικών, αλλά πρώτιστα και κύρια το είδος των αξιακών προσανατολισμών της Παιδείας που θέλουν για τα παιδιά τους να υλοποιείται στο χώρο της υποχρεωτικής τους εκπαίδευσης. Αν θέλουν, λοιπόν, οι διάφοροι καλοθελητές να μη διδάσκεται το μάθημα των Θρησκευτικών και εάν θέλουν να επιβάλουν τους δικούς τους αξιακούς προσανατολισμούς στην υποχρεωτική εκπαίδευση, θα πρέπει να πείσουν και τους Έλληνες να μη βαπτίζουν τα παιδιά τους, να απαρνηθούν δηλαδή οι Νεοέλληνες, οι απόγονοι ηρώων, μαρτύρων και εκφραστών μιας αγιοτόκου Παιδείας, που μας έθρεψε και αναγέννησε, τη σωτήρα τους, την Εκκλησία.

Εμμένοντας στον παραπάνω προβληματισμό σημειώνουμε πως τα νέα ζευγάρια επιλέγουν ελεύθερα αν θα τεκνοποιήσουν ή μη. Αφού όμως αποκτήσουν παιδιά, οι ίδιοι οι γονείς ελεύθερα και χωρίς να τους αναγκάσει κανείς φέρουν το νεογέννητο παιδί τους να το βαπτίσουν ορθόδοξα στην Εκκλησία. Με αυτή τους την ενέργεια δηλώνουν και τον τρόπο ανατροφής του παιδιού τους. Επομένως, δεν μπορεί το παιδί να λάβει ηθική διαπαιδαγώγηση στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης διαφορετική από εκείνη που προβάλλεται στην πράξη των γονιών να καταστήσουν το παιδί τους μέλος της Εκκλησίας. Από τη βάπτιση και μετά η Εκκλησία έχει δικαίωμα να έχει λόγο ως προς τους αξιακούς προσανατολισμούς της Παιδείας στην προσχολική και σχολική ηλικία των μαθητών. Η Πολιτεία δε δικαιούται να παραθεωρεί το φυσικό αυτό δικαίωμα της Εκκλησίας το οποίο έχει και άμεση σχέση με την ηθική καλλιέργεια και τελείωση των μελών της που είναι ταυτόχρονα και μέλη της Πολιτείας. Επιπροσθέτως, δεν μπορεί μια δημοκρατική Πολιτεία να επιβάλλει

23. Έγγραφο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, αριθμ. Πρωτ. 431/3.3.2009, Προς τον Υπουργό Παιδείας.

άλλη διαπαιδαγώγηση απ' αυτήν που έχουν επιλέξει οι πολίτες της που είναι και μέλη της Εκκλησίας.

Η Πολιτεία οφείλει να λαμβάνει υπόψη ότι η Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία καταβάλλει κάθε προσπάθεια για ορθή εκπαιδευτική κατάρτιση σε διάφορους τομείς της ζωής των μελών της. Στόχος αυτής της φροντίδας είναι η εν Χριστώ ζωή των μελών της. Αυτή η φροντίδα της Εκκλησίας βοηθάει τον εκπαιδευτικό προγραμματισμό αλλά και την υλοποίησή του από την Πολιτεία, αφού πιο σημαντική από την εκπαίδευση των μελών της Πολιτείας που θα γίνουν επιστήμονες, επαγγελματίες, θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, είναι η μόρφωση του ανθρώπου, ο οποίος θα εργαστεί για την προκοπή, την ανεξαρτησία και γενικότερα για την ευημερία του τόπου του. Επομένως κάθε αλλαγή και κάθε προσπάθεια ανόδου μιας χώρας ξεκινάει πρωτίστως από τον αγώνα του καθένα μας για εσωτερική αλλαγή που οδηγεί στην προσωπική του τελείωση.

Εάν σε μία δημοκρατική χώρα το ιδεολογικό υπόβαθρο, όπως αναφέραμε, έχει άμεση σχέση με την «περιρρέουσα ατμόσφαιρα» του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος, τότε δεν μπορεί καμία πολιτική εξουσία να νομοθετήσει αντίθετα προς την «ταυτότητα» του λαού, μέρος του οποίου είναι και η ίδια. Στη δική μας χώρα υποστηρίχτηκε ότι η Παιδεία μας στηρίχτηκε στην ελληνορθόδοξη παράδοση, η οποία έχει προσφέρει πολλά στην ηθική καλλιέργεια του μαθητή, στην πνευματική του ανύψωση και στην εσωτερική του διαμόρφωση. Όλα τα παραπάνω όμως πραγματοποιούνται μέσα από το μάθημα των Θρησκευτικών.

Οι μαθητές για να επιλέξουν και να οικειοποιηθούν συγκεκριμένες στάσεις ζωής έχουν ανάγκη από ηθικούς προσανατολισμούς. Ο ηθικός προσανατολισμός στηρίζεται στην ελληνορθόδοξη παράδοση και ζωή. Η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή, χωρίς ηθικισμούς και πουριτανισμούς, αποσκοπεί στην «εν πνεύματι ελευθερίας» ολοκλήρωση του παιδαγωγούμενου. Θρησκευτική και ηθική αγωγή συνδέονται μεταξύ τους και είναι απαραίτητες για κάθε Ευρωπαίο πολίτη. Τα όποια σχολικά προγράμματα δεν μπορούν, όπως κάποιοι υποστηρίζουν, χωρίς προϋποθέσεις «να επωμιστούν το βάρος της μελέτης της θρησκείας ως πολιτιστικού φαινομένου και της διαθρησκειακής επικοινωνίας ειδικά»²⁴, αφού θρησκευτική και ηθική αγωγή αφορούν σε στάσεις ζωής. Η θρησκευτική αγωγή συνδέεται με συγκεκριμένη θρησκεία και δεν νοείται ως κάτι που στοχεύει στην καλλιέργεια ενός είδους πανθρησκείας. Με βάση την πληροφόρηση που θα έχουν οι μαθητές για τη δική τους πίστη και ζωή, θα προχωρήσουν στην κατανόηση της διαθρησκειακής επικοινωνίας.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται φανερό πως οι στοχευμένες σύγχρονες μέθο-

24. Βλ. Μ. Κουκουάρα-Λιάγκη, «Πιστεύω εις άλλον Θεόν...», ό.π.

δοι δεν προσφέρουν από μόνες τους το κατάλληλο «πλαίσιο στήριξης» των μαθητών, ούτε από μόνες τους συμβάλλουν στην ενίσχυση των θετικών αλλαγών στις στάσεις των μαθητών απέναντι στη θρησκευτική ετερότητα. Οι μαθητές μέσα από μια γνήσια Παιδεία μπορούν να αναπτύξουν τις κοινωνικό-ηθικές αξίες και στάσεις που εμπνέονται από το σεβασμό της ετερότητας και του «άλλου». Σε κάθε περίπτωση η διερεύνηση, μελέτη, παρουσίαση των χριστιανικών ηθικών αρχών και πρακτικών είναι παιδαγωγική, εκπαιδευτική απαίτηση για την ανάδειξη εκείνων των αξιών που οδηγούν στον προσδιορισμό των σχέσεων του ανθρώπου με το Θεό, το συνάνθρωπο και ολόκληρη την κτίση, και παράλληλα στην καλλιέργεια εκείνου του κοινωνικού ήθους που υπερβαίνει εθνικά όρια και ιδιαίτερους πολιτισμούς, αφού είναι παγκόσμιο (global ethos).

Στο δικό μας το χώρο προσφέρουμε στους μαθητές την πληροφόρηση που είναι ξένη προς διαδικασίες καθοδήγησης και έτοιμων λύσεων. Προσφέρουμε μία πληροφόρηση χωρίς συνταγές και ηθικά διδάγματα, «σωστό» και «λάθος», ώστε οι ίδιοι να είναι σε θέση να ανακαλύψουν πρώτα τον εαυτό τους, τις συμφωνίες ή τις διαφωνίες τους με τις κοινωνικές συμπεριφορές που παρακολουθούν. Η γνώση από τους μαθητές της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, των στάσεων ζωής του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ζουν, θα τους οδηγήσει σε προσωπικό πλέον επίπεδο και χωρίς εκείνη την «ηθική καθοδήγηση», όπως την εννοούν κάποιοι να ορίσουν τι είναι γι' αυτούς «σωστό» και «λάθος». Κάτω από αυτές τις συνθήκες θα μπορούν οι μαθητές να αξιολογούν στάσεις ζωής, να διαμορφώνουν την προσωπική ηθική και τον προσωπικό πολιτισμό τους και μάλιστα σε αμοιβαία σχέση με τους γύρω τους και την κοινωνία στην οποία ζουν.

Επομένως δεν μπορεί να γίνεται λόγος για ιδεολογικό διαποτισμό στο μάθημα των Θρησκευτικών. Επίσης δεν μπορούμε να μιλάμε για δογματισμό, αφού η Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία δεν έχει καμία σχέση με το δόγμα και το δογματισμό όπως αυτά νοούνται σήμερα. Αντιθέτως, η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας έχει τις ρίζες της σε βαθύτερες εμπειρίες που πηγάζουν από τα μυστήρια στα οποία συμμετέχουν τα μέλη της. Το πνεύμα της ελευθερίας που υπάρχει βεβαίως στο χώρο της Εκκλησίας είναι ολοφάνερο στο ότι τα ίδια τα παιδιά αργότερα έχουν κάθε δικαίωμα να απορρίψουν ό, τι τους προσφέρθηκε σχετικά με την ηθική διαπαιδαγώγησή τους.

Η ελληνορθόδοξη Παιδεία είναι κατεξοχήν Οικουμενική²⁵. Ως Οικουμενική η ελληνορθόδοξη Παιδεία στοχεύει στην ανάδειξη του οικουμενικού πολίτη με επίγνωση της ταυτότητάς του, απελευθερωμένο από τα ψυχασθενή στεγανά της φιλαυτίας και της ιδιοτέλειας, με ανιδιοτελή αγάπη προς το Θεό, το συνάνθρωπο και ολόκληρη την κτίση. Ως Οικουμενική η ελληνορθόδοξη Παιδεία

25. Βλ. Ι. Κογκούλη, «Η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο», *Ηπειρωτικά γράμματα Ε'* (2006), σσ. 438 κ.ε.

επιδιώκει την κατάργηση των μισαλλοδοξιών, των φανατισμών, των αρρωστημένων εθνικισμών, των απάτριδων «προοδευτισμών», των θρησκευτικών ευσεβισμών, των ηθικισμών και των ψυχολογισμών. Ως Οικουμενική η ελληνορθόδοξη Παιδεία συμβάλλει, ώστε ο νέος άνθρωπος να είναι σε θέση να διαλέγεται με τη διαφορετικότητα, χωρίς να ταυτίζεται με αυτήν, αφού θα είναι σε θέση να διακρίνει τι πρέπει να πάρει και τι πρέπει να δώσει. Ως Οικουμενική η ελληνορθόδοξη Παιδεία βοηθάει το νέο άνθρωπο να πορεύεται το δρόμο της προσωπικής του ολοκλήρωσης εν αγάπη, εν ελευθερία και εν διακρίσει.

Από τα παραπάνω οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως η γνήσια ελληνορθόδοξη Παιδεία δεν μπορεί να καταπατείται από φορείς της εκπαίδευσης, οι οποίοι για λόγους προσωπικών ιδεολογικών και ηθικών προσανατολισμών δεν επιθυμούν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Κρίνεται λοιπόν απαραίτητη η απομάκρυνσή τους από την ανάληψη κάθε έργου σχετικού με την προσφορά ελληνορθόδοξης αγωγής. Επίσης είναι ανέντιμη και κατακριτέα κάθε προσπάθεια διακωμώδησης της ελληνορθόδοξης αγωγής, όπως αυτή προσφέρεται στους μαθητές, διότι στην ουσία προσβάλλει την ίδια τη βούληση της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού. Όμως φαίνεται να επαληθεύονται και στις μέρες μας όσα ο γνωστός σ' όλους μας Παπουλάκος, ο γέροντας, και στη συνείδηση του λαού μας Όσιος, Χριστοφόρος (αναπαύθηκε το 1861), σημειώνει: «Τ' άθεα γράμματα είναι η ρίζα κάθε συμφοράς... Σ' αυτά έχουνε θεμελιωθεί όλου του κόσμου οι συμφορές. Αυτά πασχίζουν να σβήσουν από τα μάτια μας την αγία όψη του Χριστού μας κι αυτά μας μαθαίνουνε πως χρεία μας είναι το μίσος κι ο φθόνος κι όχι η αγάπη κι η ελεημοσύνη. Μιλούνια άνθρωποι πλανήθηκαν απ' την ξελογιάστρα μάθηση, κι ακούμπησαν απάνω της για να κοιμηθούν ξέγνοιαστοι. Δεν το κατάφεραν όμως. Τους ξύπνησαν τα ουρλιάσματα του πολέμου και του αφανισμού. Τ' άθεα γράμματα πάνε να ξεράνουνε και το δέντρο της λευτεριάς, που πότισαν με το αίμα τους οι ήρωες του γένους. Τ' άθεα γράμματα παραμέρισαν τους αγίους και τους αγωνιστές και βάλανε στο κεφάλι του έθνους ξένους κι άπιστους γραμματισμένους, που πάνε να νοθεύουνε τη ζωή μας. Τ' άθεα γράμματα κόψανε το δρόμο του έθνους και τ' αμποδάνε να χαρεί τη λευτεριά του... Τ' άθεα γράμματα υφαίνουνε το σάβανο του γένους... Ο Άγιος Κοσμάς μαρτύρησε για μιά Ελλάδα του Χριστού κι όχι για μιά Ελλάδα δουλωμένη στον αντίχριστο... Σπρώξτε τα παιδιά σας στη μάθηση του λόγου του Θεού. Μάθετέ τους τ' αγιώτικα γράμματα για να δει ο τόπος την αληθινή προκοπή και να χαρεί τη λευτεριά του. Διαφορετικά μαύρες μέρες θα ξημερώσουνε και δρολάπια κι αρρώστιες και συφορές και το χυμένο αίμα θα βάψει πάλι τις πολυτείες και τα χωριά, και βουνά, και τους κάμπους και τα πέλαγα»²⁶.